

Joanna Nowińska SM

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków
probablefdlc@gmail.com

Stanisław Hałas SCJ, *Biblijne słownictwo miłości i miłosierdzia na zderzeniu kultur. Określenia hebrajskie i ich greckie odpowiedniki* (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydział Teologiczny. Studia 18; Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II 2011). Ss. 296. PLN 40. ISBN 978-83-7438-279-3

Monografia ks. prof. Stanisława Hałasa poświęcona jest analizie biblijnych określeń miłości i miłosierdzia oraz ich interpretacji w oparciu o specyficzne cechy kultury semickiej i hellenistycznej. Podejmuje badania z zakresu lingwistyki kognitywnej, a więc w podejściu holistycznym względem systemu poznawczego, z uwzględnieniem ludzkiej percepcji rzeczywistości, emocji, rozumowania i abstrahowania oraz procesu kategoryzacji. Już we wstępie – i wydaje się, iż jak najbardziej słusznie – autor czyni założenie, że sposób przeżywania emocji w ludzkiej naturze nie zmienił się zasadniczo od czasu redakcji ksiąg biblijnych. Podkreśla jednak również stałą obecność trudności, jakie sprawia uchwycenie subtelności uczuć oraz ich werbalizacja. Bardziej jednoznaczna wydaje się kwalifikacja moralna, dokonywana również w oparciu o efekty czynów i postawy opisywane w Biblii za pomocą

analizowanych w monografii terminów. Autor rzetelnie przygląda się każdej z nich.

Pozycja składa się z pięciu rozdziałów, części prezentującej analizy przykładowych tekstów, szczególnie bogatych w określenia miłości i miłosierdzia, oraz dodatku poświęconego biblijnej symbolice serca. Przejrzysty układ ułatwia poszukiwanie informacji, nie czyniąc konieczną lekturę całej pozycji. Cztery pierwsze rozdziały zostały poświęcone odpowiednio terminom *'āhēb*, *ḥesed*, *ḥēn* i *ḥānan*, *raḥāmīm*, piąty natomiast stanowi analiza dwóch wyrażen pokrewnych, jakimi są *ḥāmal* i *ḥūs*. Tytuły drugiej, trzeciej i czwartej części oddają *clue* semantyki, wprowadzając w wyniki badań.

Każdy z rozdziałów rozpoczyna się od przedstawienia charakterystyki zastosowań danego terminu. Analiza kontekstualna na wybranych, zdaniem autora najbardziej znamienych, przykładach ze Starego Testamentu dotyczy najpierw zastosowania słowa w odniesieniu do ludzi w życiu świeckim. Ukształtowana na tym polu semantyka dopiero – według autora – była przenoszona w przestrzeń relacji z Bogiem, w mniejszym (*'āhēb*) lub większym stopniu (*ḥesed*, *ḥēn*, *ḥānan*, *raḥāmīm* – związane z przymierzem, przebaczeniem grzechów). Dlatego na drugim miejscu autor podejmuje badanie *passusów*, w których kolejne terminy oddają barwę i natężenie kontaktu Stwórcy z człowiekiem. Analizy te są wprowadzane i przeplecione definicjami oraz odniesieniami słownikowymi (warto podkreślić wykorzystanie leksykonów udostępnionych w Bible Works 8.0). Autor jednak wyraźnie stoi na stanowisku, że najdokładniej wszelkie odcienie semantyczne oddają konteksty, w których dany termin jest zastosowany. Dzięki takiemu ujęciu zyskuje również cała monografia, ponieważ tekst zaciekawia, podsuwa odbiorcy różne sytuacje biblijne, uruchamiając pamięć, a jednocześnie zachęcając do ponownej wnikliwej lektury tekstu natchnionego. W ten sposób zostaje ukazana fundamentalna rola terminu *'āhēb* w opisie relacji między mężczyzną a kobietą oraz rodziców do dziecka jako wyrażenia obrazującego siłę

uczucia, a także aspekt upodobania w pierwszych paragrafach rozdziału pierwszego, co odpowiada prezentacji słowa *ḥesed* jako miłości głębokiej, wiernej, powiązanej ze szczerą życzliwością i dobrocią w rozdziale drugim. W kolejnym autor wyłania specyfikę terminów *ḥēn* i *ḥānan* jako określeń przede wszystkim miłości spontanicznej, obdarzającej, afirmującej, by w ostatnim rozdziale odnieść się do głęboko uczuciowej, mocno zaangażowanej, wrażliwej na świat i czulej miłości określanej terminem *raḥāmīm*. Dzięki konsekwencji w układzie poszczególnych partii czytelnik może bez większego wysiłku odnaleźć kompatybilne podrodziały i porównywać semantykę terminów hebrajskich.

Na uwagę zasługuje częste przywoływanie określeń paralelnych albo antonimów, pomagające uchwycić specyfikę znaczeń, również z literatury pozabiblijnej (np. traktatów z Tell Amarna), jeśli prezentacja etymologii tego wymaga. Autor omawia również połączenia terminów *ʾāḥēb*, *ḥesed*, *ḥēn*, *ḥānan*, *raḥāmīm* pomiędzy sobą i wskazuje powstałe tak również konstrukcje synonimiczne.

W partiach rozdziałów poświęconych słownictwu hebrajskiemu bardzo mocno wybrzmiewa semicka emocjonalność, której opis nie sprawia jednak autorowi żadnych problemów. Przedstawione interpretacje nie umniejszają ewokatywności sformułowań i sytuacji biblijnych, a czynione odniesienia do obserwacji psychologicznych i pedagogicznych aspektów są dyskretne, z uszanowaniem granic dyscyplin. W kolejnych podrodziałach – zależnie od specyfiki terminu – autor przedstawia i poddaje analizie charakterystyczne zwroty, w których często występuje w Biblii dane słowo (np. *znaleźć łaskawość*), jak również odnosi się do rodziny wyrazów (np. *ḥāsīd* i *ḥāsād*).

Kolejnym tematem poruszonym analogicznie we wszystkich rozdziałach jest grecka translacja. Na drodze analizy tekstu LXX i Nowego Testamentu autor szuka odpowiedzi na postawione we wstępie pytanie, co kierowało tłumaczami w wyborze właśnie takich wyrażen i dlaczego dokonywali tego w sposób tak zróżnicowany, stosując odmienne słowa,

by oddać ten sam termin hebrajski w kolejnych miejscach Biblii. Wśród zaprezentowanych wyników badań zaskakuje na przykład fakt, iż sam rdzeń *rḥm* – jakkolwiek z różną częstotliwością – jest tłumaczony za pomocą prawie wszystkich (z wyjątkiem φιλέω) greckich odpowiedników stosowanych w całej LXX (a więc: ἀγάπη, ἔλεος, χάρις, σπλαγχνία i οἰκτίρμους). Dlatego autor podejmuje analizę kontekstów ksiąg deuterokanonicznych oraz Nowego Testamentu, w których pojawiają się wspomniane terminy, aby móc jak najbardziej precyzyjnie oddać ich semantykę. Bardzo cenne jest uwypuklenie istniejących w tym względzie diametralnych różnic, nieprzystawalności znaczeń pojęć hebrajskich do greckich. W ten sposób już ta pierwsza translacja wewnątrzbiblijna staje się interpretacją. Autor podkreśla, jak istotne jest, by w pojęciach stosowanych w Nowym Testamencie dostrzec zarówno myśl hebrajską, jak i nowy sens greckich już wyrażań.

Na uwagę zasługuje stwierdzenie o wiodącej roli terminu ἔλεος/ἐλεέω, który – zdaniem autora – poddał ton tłumaczom, generując podejście do translacji hebrajskiego słownictwa miłości i miłosierdzia od strony aspektu litości nad nieszczęściem/złem. Bezcenny dla całości badań nad tym tematem jest komentarz autora monografii, iż podążanie w przekładzie za sugestią tego greckiego słowa bez dostatecznego uwzględnienia kontekstu jest błędne. Bardzo ciekawe spostrzeżenia dotyczą terminu χάρις jako greckiego odpowiednika wyrazów *hēn* i *hānan*. Podkreślając fakt, iż w Nowym Testamencie termin ten nie pojawia się nigdy w liczbie mnogiej, autor wyjaśnia, iż sens teologiczny tego pojęcia to spontaniczna, hojna, ukierunkowana na człowieka miłość Boga wyrażająca się najpełniej w odkupieniu. Akcent pada na relację, a nie na rzecz/dar. Nieocenionym walorem pracy jest podjęcie w tym miejscu tematu łaski w listach Pawłowych, weryfikujące klisze kulturowe współczesnego odbiorcy.

Dodatkowa część monografii – materiał zamieszczony poza rozdziałami – zawiera przykłady ciekawych tekstów ze

słownictwem dotyczącym miłosierdzia. Autor podejmuje tu analizę trzech tekstów starotestamentalnych (Ps 51, Ps 103 i Pwt 6,5) oraz ośmiu tekstów z Nowego Testamentu, z których trzy to ewangeliczne aplikacje sentencji hebrajskich (Mt 9,13; 12,7; Łk 6,36), a pięć to katalogi zalet chrześcijańskich (Rz 12,6-8; Flp 2,1; Kol 3,12; Ef 4,32; 1 P 3,8). W ich obrębie pojawiają się różnorodne układy wcześniej opisanych terminów hebrajskich i greckich. Śledząc analizy autora, odbiorca może przekonać się o wadze wcześniejszych badań i przyswoić sobie sposób uzgadniania znaczeń właściwy pisarzom natchnionym. Doświadcza również silnej ewokatywności sformułowań, co sprzyja nie tylko poznaniu, ale interioryzacji przesłania. Jest to unikatowy walor w publikacjach naukowych, który udało się autorowi osiągnąć na kartach niniejszej monografii.

Ostatni passus książki został poświęcony biblijnej symbolice serca, ze szczególnym uwzględnieniem związków wyrazowych (w tym idiomów), w jakich termin ten pojawia się na kartach Pisma Świętego. Dopełnia on wrażenia – pozwalając na konstatację kolejnej zalety tej publikacji – iż układ monografii respektuje skojarzenia europejskiego czytelnika i uprzedza niejako jego pytania, choćby o kwestię interpretacji w świetle przedstawionych badań znanych tekstów biblijnych czy wewnątrz człowieka, symboliczną lokalizację w nim uczuć i postaw. Odzwierciedla się tu duże doświadczenie pedagogiczne autora oraz atencja, jaką darzy odbiorców.

Prezentację badań wieńczy passus (w języku polskim i angielskim) podający wnioski końcowe. Bardzo cenne jest ich uporządkowanie w formie punktów. Sprzyja to szybkiej lekturze i ułatwia przyswojenie, umożliwiając zapoznanie się z tematem nawet czytelnikowi, który nie dysponuje czasem na zgłębianie całej monografii. Część ta obrazuje również doskonały warsztat myślenia syntetycznego autora.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na bibliografię zaprezentowaną na początku książki. Zawiera ona bogaty zbiór monograficznych opracowań dotyczących tematu. Wymienione w niej artykuły autora sugerują dłuższe zainteresowanie

opracowywanym tematem, nie tylko od strony teologicznej¹, lecz również lingwistycznej².

Monografia ks. prof. Stanisława Hałasa *Biblijne słownictwo miłości i miłosierdzia na zderzeniu kultur. Określenia hebrajskie i ich greckie odpowiedniki* jest nowatorskim i bardzo gruntownym opracowaniem popularnego tematu. Rzetelnością analiz kontekstualnych i przywoływanych źródeł słownikowych autor przekonuje do zasadności wniosków. Niemalże perfekcyjnie – gdyż na wszystkich poziomach, od słów po związki wyrazowe i dłuższe teksty – zastosowana metoda analizy porównawczej pozwoliła uchwycić różnice semantyczne, nie kwestionując podobieństwa. Od strony teologicznej w wielu przypadkach przedstawione wnioski stanowią *novum* bądź potwierdzają wcześniejsze, w nikłym stopniu spopularyzowane, badania czy intuicje pojedynczych egzegetów. Przykładem może być semantyka *rahāmim* – miłości czulej, bazującej na bliskości na wzór matki i dziecka, noszonego przez nią pod sercem, które, jako podstawowe określenie miłosierdzia, zmienia całkowicie obraz Boga, niwelując wszelki dystans i lęk towarzyszący prośbie o przebaczenie grzechów. Na szczególną uwagę zasługuje podkreślenie aspektu uczuciowego, silnej ewokatywności stosowanych w Biblii pojęć opisujących miłość i miłosierdzie. Bardzo słusznie autor podkreśla, iż relacja z Bogiem tylko wówczas, gdy jest mocno nasycona emocjonalnie, będzie trwała, stając się tym samym motywacją do dobrego działania/zycia moralnego.

Omawiana publikacja od studenta, jako odbiorcy, wymaga wytrwałości w lekturze, weryfikuje wiedzę i mobilizuje do jej pogłębiania. Dla biblistów stanowi cenny wkład w naukę

¹ S. Hałas, „Bóg jako Ojciec miłosierdzia (2 Kor 1,3). Biblijne powiązania Bożego miłosierdzia z ojcostwem”, *Verbum Vitae* 3 (2003) 163-179.

² S. Hałas, „Miłosierna miłość. Problemy z tłumaczeniem biblijnych określeń miłosierdzia”, *Archiidiecezja Krakowska na przełomie tysiącleci* (red. S. Koperek *et al.*) (Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT 2004) 307-315.

polską od strony merytorycznej, jak i od strony metodyki pracy egzegetycznej. Poziom analiz własnych autora jest wzorcowy. Dzięki klarownej konstrukcji książka może stanowić lekturę również dla czytelnika nieposiadającego specjalistycznej wiedzy biblijnej, gdyż umożliwia mu wybór tematów według zainteresowań, a dzięki podsumowaniom znajdującym się na końcu każdego passusu – zapoznanie się z wnioskami bez wnikania w szczegółowe analizy.